

שכר הלימוד באוניברסיטאות

הפתרון הנכון

חיים הררי

ינואר 2005

שכר הלימוד באוניברסיטאות – הפתרון הנכון

חיים הררי

אחת לכמה שנים מתעורר מחדש הויכוח הציבורי על גובהו של שכר הלימוד באוניברסיטאות. אפשר להקליט את כל הטיעונים הישנים ולגנן אותם מחדש מדי כמה שנים, כי בנושא זה כמעט שאין חדש תחת השמש. תמיד מופיעים "שוחרי הצדק" וטוענים שהלימוד באוניברסיטה חייב להיות חינם. הם "שוכחים" שלמדינה יש משאבים מוגבלים ושהלימוד באוניברסיטה מקנה לתלמיד יתרון כלכלי על מי שאינו מגיע ללימודים אקדמיים. רוב מדינות אירופה, שסיפקו בעבר לימודים אקדמיים ללא תשלום, מתפכחות, משנות את דרכם ומנהיגות שכר לימוד. מצד שני, חסידי השוק החופשי מתעוררים מדי כמה שנים ומציעים "שכר לימוד ריאלי". אם הם מתכוונים לתשלום "ריאלי" אחיד לכל המקצועות, פירוש הדבר סבסוד גבוה ובלתי הוגן של לימודי הרפואה והמדע על ידי תלמידי ההיסטוריה והפילוסופיה. אם לכל מקצוע ייקבע שכר "ריאלי" נפרד, נעודד את לימודי המשפטים על חשבון לימודי ההנדסה. שתי האפשרויות אינן רצויות. לשמחה מצטרפים גם אלה המציעים שהמדינה תפסיק לתמוך באוניברסיטאות ותעניק תמיכה ישירה ושווה לכל סטודנט. שיטה כזאת תוביל כמובן לחיסול לימודי המדע, ההנדסה, הטכנולוגיה, הרפואה והחקלאות היקרים, ולנהירה ללימודי מדעי החברה והרוח "הזולים" יותר. מפתיע לראות, שוב ושוב, כמה טיעוני סרק חוזרים ומופיעים בדיונים האלה בכל מחזור, גם לאחר שכל השחקנים שוכנעו בסיבוב הקודם שאין שחר להצעותיהם.

לאחר כ-25 שנות היכרות קרובה עם הנושא, אני מרשה לעצמי לקבוע שיש רק פתרון סביר אחד לבעיית שכר הלימוד באוניברסיטאות. אני מאמין שהפתרון המוצע הוא צודק, מעשי, ניתן ליישום ואינו סותר אינטרסים מובהקים של צד זה או אחר. **אם ננסה לענות בהגיון על כל השאלות הנוגעות לנושא, אחת לאחת, יתברר לנו שהפתרון הסביר היחיד נופל בידינו כפרי בשל**, לאחר ששללנו את כל שאר האפשרויות.

הסוגיה הראשונה היא: האם יש לבטל את שכר הלימוד באוניברסיטאות? אין ספק שחובתה של המדינה לספק חינוך לאזרחיה, על חשבונה. השאלה היא: עד מתי? עד סוף ביה"ס היסודי? התיכון? האוניברסיטה? האם יש לאפשר לימוד חינם באוניברסיטה למי שמבלה בה עשר שנים בדרכו לתואר "בוגר"? למבוגר משועמם שהחליט ללמוד משהו מעניין? למי שנשלח ע"י מפעל מצליח ללמוד מקצוע ספציפי? למהנדס בכיר שהחליט ללמוד מנהל עסקים? ההיגיון וההגינות אומרים שיש לספק חינוך חינם רק עד אותו שלב במערכת החינוך שבו משתתפים כמעט כל האזרחים, דהיינו- עד סוף ביה"ס התיכון. לאחר מכן, כל שנת לימוד נוספת מגדילה את סיכויי של הלומד להכנסה גדולה יותר ועולה למדינה סכומים נכבדים. לימוד אוניברסיטאי חינם לכל דורש מעניק יתרון כלכלי לקבוצה חזקה יותר על חשבון קבוצה חלשה, ולכן אינו צודק ואינו סביר. המסקנה היא **שיש לגבות שכר לימוד**.

האם שכר הלימוד צריך להיות תלוי במצבם הכלכלי של הסטודנט או הסטודנטית? הסטודנטים הם אנשים מבוגרים. הם כמעט תמיד מעל גיל 18, ובישראל, בדרך כלל, מעל גיל 21. הסטודנט עצמו כמעט תמיד חסר כל. הוריו יכולים להיות מיליונרים או קבצנים. הסטודנט אולי תלוי כלכלית בהוריו, ואולי מנותק מהם; מעדיף להיות עצמאי או סמוך על שולחן הוריו; מסוכסך עם הוריו או קרוב אליהם. כל אלה אינם מעניינה של

המדינה. אי אפשר להתייחס לאזרח מבוגר המצביע בבחירות ומשרת בצה"ל על-פי תלותו או אי-תלותו בהוריו. אין גם כל אפשרות טכנית סבירה לבדוק את מצבם הכלכלי של ההורים. מהו שכרם? רכושם? האם יש ירושה עתידית? נדל"ן שאינו מניב? אב גרוש וחסר כל שנישא מחדש למיליונרית? המסקנה ברורה: אין כל הצדקה להתייחסות למצבם הכלכלי של הורי הסטודנט וקשה מאד לעשות זאת, מבחינה מעשית. לפיכך, **שכר הלימוד עצמו חייב להיות אחיד לכולם**. הפתרון עבור מעוטי היכולת יפורט בהמשך.

האם שכר הלימוד צריך או יכול להיות תלוי במקצוע הלימוד? למקצועות שונים – עלות שונה. לימודי רפואה יקרים יותר מלימודי מקרא, לימודי פיסיקה יקרים מלימודי משפטים ולימודי הנדסה או חקלאות יקרים יותר מהיסטוריה או ראיית חשבון. יחד עם זאת, מבחינת מעשית, המיון המלא של מקצועות הלימוד על פי עלותם מסובך מאוד ואינו ניתן לביצוע. מתמטיקה היא "זולה" וכימיה "יקרה", אבל הן נלמדות באותה פקולטה. פיסיקה עיונית "זולה" ופיסיקה ניסויית "יקרה". חינוך ועבודה סוציאלית מחייבים עבודת שדה ואינם זולים. מקצועות בין-תחומיים קשים להערכה כספית. האם ניהול איכות הסביבה שייך למדעי החברה או הטבע? ומה בנוגע להנדסת ייצור? כלכלה חקלאית? מערכות ראיית חשבון ממוחשבות? אין סוף לגוונים ואין גבול ליצירתיות שהאוניברסיטה או הסטודנטים יפגינו אם יונהג שכר לימוד שונה למקצועות שונים. יש לזכור גם שמקצועות המדע וההנדסה החיוניים לכלכלת המדינה הם היקרים ביותר, אולם יש יותר הגיון בסבסודם מאשר בסבסוד לימודי משפטים שהם זולים במיוחד. כל בדיקה יסודית ורצינית מלמדת שאין אפשרות סבירה לקביעת שכר לימוד דיפרנציאלי על-פי מקצועות הלימוד. מכל אלה נובעת המסקנה: **שכר הלימוד צריך להיות אחיד לכל התלמידים ולכל המקצועות**.

כיצד ייקבע שכר הלימוד האחיד? אין שום סיבה שסטודנט הלומד מקצוע שעלותו נמוכה, יסבסד ישירות סטודנט הלומד רפואה או הנדסה. המסקנה היא **ששכר הלימוד האחיד צריך להיות שווה בערך לעלות הריאלית של סטודנט במקצוע "זול" יחסית** כמו משפטים או מקרא, כך שאיש לא ישלם יותר ממה שלימודיו עולים. עלות זאת היא אי-שם בסביבת 12,000 ₪ עד 15,000 ₪ לשנה. יתכן שקצת יותר או קצת פחות. קשה לאמוד את הסכום המדויק. שכר הלימוד האחיד צריך להיקבע אי שם בתחום הזה, ולצורך הדיון שלנו נניח שמדובר ב-12,000 ₪. זהו סכום גבוה משכר הלימוד הנוכחי, אולם אין כל קושי בכך, על פי כללי המשחק המוצעים בהמשך.

כיצד להבטיח לימודים אקדמיים לסטודנטים מעוטי יכולת? יש לתת את הדעת הן לסיוע בתשלום שכר הלימוד והן לסיוע בדמות מלגות קיום, מעונות סטודנטים וכיוצא באלה. **יש לדאוג לכך שכל סטודנט, עני או עשיר, יוכל ללמוד באוניברסיטה מבלי לשלם במזומן, בתקופת לימודיו, אפילו אגורה אחת של שכר למוד**. הדבר ניתן לביצוע בשיטה פשוטה ובקלות יחסית: מחצית משכר הלימוד תוענק, למי שמעוניין בכך, כמלגה תמורת פעילות בפרויקט החונכות פר"ח והמחצית השנייה – כהלוואה ללא רבית שתוחזר במשך מספר שנים לאחר סיום הלימודים. בנוסף לכך, יונהגו מלגות קיום שתהיינה באחריות כל מוסד להשכלה גבוהה ותופעלנה על פי קריטריונים שייקבעו בנפרד.

פרויקט החונכות פר"ח קיים מזה שלושים שנה. הוא מפעיל כיום קרוב ל-30,000 סטודנטים בסיוע לילדים משכבות מצוקה. הסטודנט חייב בפעילות של לפחות ארבע שעות בשבוע במשך שנת הלימודים וזוכה במלגה, אם התמיד בפעולתו במשך כל השנה. אם מלגת פר"ח תעמוד על מחצית שכר הלימוד, דהיינו 6,000 ₪ לשנה,

ואם הסטודנט יופעל במשך ארבע שעות בשבוע במשך 30 שבועות, הוא יזכה בתמורה של 50 ₪ לשעה (ללא תשלום עבור שעות נסיעה וקבלת הדרכה). זהו סכום מספיק גבוה כדי למשוך את הסטודנט ומספיק נמוך כדי לא להתחרות בעבודה עצמאית מקצועית או חצי מקצועית. כל **סטודנט המעוניין בכך יוכל להירשם לפרויקט פר"ח**. הרוב המכריע של הסטודנטים מתאים לפעילות כזאת, ואין כל מניעה להפעילם. הפעילות בפר"ח משיגה מטרה נוספת בכך שהיא גם מקרבת את הסטודנטים לבעיות חברתיות שאינן מוכרות להם. סטודנטים (מועטים) שיימצאו בלתי מתאימים, יופעלו בעבודות סיוע אחרות. ההשתתפות בפר"ח תובטח לסטודנט רק במשך ארבע שנות לימוד ורק מתחת לגיל מסוים, למשל 30. אין כל הצדקה להענקת מלגות, במשך שנים רבות, למי ש"מושך" את לימודיו ללא קץ. אין גם הצדקה להענקת מלגות פר"ח עבור לימודים אקדמיים לתארים נוספים או ללימודים בגיל מבוגר יותר. מאידך, אין להתנות את מלגת פר"ח במצבו הכלכלי של הסטודנט או במקצוע הלימודים.

כל סטודנט המעוניין בכך, יוכל לקבל מהבנקים המסחריים (ולא ישירות מהממשלה) הלוואה צמודת מדד, ללא ריבית, לתשלום המחצית השנייה של שכר הלימוד. גם כאן הזכות תהייה רק לגבי ארבע שנות לימוד ורק מתחת לגיל 30, ללא תלות במצב הכלכלי או במקצוע הלימודים. הממשלה תממן את הרבית ע"י תשלום ישיר לבנקים. הסטודנט יחזיר את ההלוואה החל מתום ארבע שנים לאחר קבלת ההלוואה האחרונה, כאשר כל שנת הלוואה מוחזרת במשך ארבע שנים. החישוב מראה שסטודנט שקיבל הלוואה של 6,000 ₪ לשנה במשך ארבע שנות לימוד (נניח מגיל 22 עד 26) יצטרך להחזיר 125 ₪ לחודש מגיל 30 עד גיל 46. כל הסכומים צמודים למדד. העלות למדינה תלויה כמובן בגובה הריבית במשק באותן שנים אולם בהנחות סבירות מתברר שהריבית המצטברת, במשך כל השנים, שווה, בערך נוכחי, לסכום שהוא קטן משמעותית מסכום ההלוואה.

עפ"י ההסדר המתואר, **כל סטודנט צעיר יוכל ללמוד באוניברסיטה, במשך ארבע שנים, פעם אחת בחייו, מבלי לשלם במזומן אגורה אחת.** בשיטה זו לא יוכל להתרחש מצב בו שכר הלימוד ימנע ממישהו ללמוד באוניברסיטה. הסטודנט יוכל להצטרף לפר"ח ולוותר על ההלוואה, לקחת הלוואה ולוותר על פר"ח, או ליהנות משניהם, הכול על-פי בחירתו. גם ארגוני הסטודנטים וגם כל הפוליטיקאים הפופוליסטים יוכלו לרשום זאת כניצחון גדול.

חלק מהסטודנטים נזקקים גם למלגות קיום, בנוסף לכיסוי שכר הלימוד, וחלק מהם ראויים למלגות הצטיינות. את שני סוגי המלגות האלה יש להשאיר לשיקולה ולטיפולה של כל אוניברסיטה או מכללה, ולא להנהיג לגבם כללים ממלכתיים אחידים. גם כיום נהוגות מלגות רבות כאלה ואין למדינה כל צורך לעסוק בהן.

מבחינה כלכלית תיאורטית, השיטה המוצעת כאן נראית אבסורדית. אם כל הסטודנטים יצטרפו לפר"ח ואם כולם ייקחו הלוואות, ייווצר מצב המתקרב כלכלית לביטול מוחלט, כביכול, של שכר הלימוד. ובכל זאת, יש הגיון רב בכללים המוצעים כאן. ראשית, כל הסטודנטים המבוגרים יותר וכל אלה המאריכים את לימודיהם, ישלמו שכר לימוד מלא. מספרם רב מאד. אבל חשוב הרבה יותר: **גם מלגות פר"ח וגם הלוואות נוחות מוצעות לציבור הסטודנטים מזה שנים רבות. עובדה היא שרק מיעוט קטן בוחר להשתמש בשתי אופציות אלה להקטנת העומס הכלכלי.**

מספר הסטודנטים באוניברסיטאות ובמכללות מתקרב כיום ל-200,000. העלאת שכר הלימוד מ-8,500 ₪ לשנה ל-12,000 ₪ תוסיף הכנסה של כ-700 מליון ₪ למערכת ההשכלה הגבוהה. הגדלת מלגת פר"ח ל-6,000

שנה, והגדלת מספר חונכי פר"ח בכ – 15,000 (הנחה מקסימלית), יוסיפו למערכת הוצאה של כ- 150 מליון ש. עובדה היא שבכל גלגוליו של שכר הלימוד ובכל השינויים במלגות פר"ח במשך כ-30 שנה, מעולם לא נרשמו לפר"ח יותר מרבע מכלל הסטודנטים בישראל. הסיבות יכולות להיות מצב כלכלי טוב, תמיכת הורים, עבודה מכניסה אחרת או סתם עצלות ובטלנות.

הסבסוד הממשלתי בתשלומי הרבית להלוואה של 6,000 ש"ח יהיה גבוה, אולם הניסיון בארץ ובכל שאר המדינות מראה שרוב הסטודנטים אינם לוקחים את ההלוואות. הסיבה פשוטה: במקרים רבים **שכר הלימוד משולם ע"י ההורים, בעוד שאת ההלוואה יצטרך להחזיר הסטודנט עצמו**. אפילו אם 50,000 סטודנטים ייקחו הלוואות (הרבה מעל לאחוזי הסטודנטים שלקחו בעבר הלוואות נוחות), יעלה הדבר למדינה לכל היותר כ- 200 מליון ש"ח. סביר להניח שמספר הפונים יהיה הרבה יותר קטן. לקיחת ההלוואה היא מטרד בירוקראטי: הליכה לבנק, מציאת ערבים וכיו"ב. עובדה היא שרק מי שאין לו ברירה, מנצל את ההלוואה, על אף היתרון הכלכלי הטמון בה.

איך שלא נבדוק את המספרים, בכל מקרה יתברר שהשיטה המוצעת תיתן תוספת הכנסה משמעותית של מאות מיליוני שקלים למערכת ההשכלה הגבוהה, ובמקביל תאפשר לכל סטודנט צעיר ארבע שנות לימוד ללא כל תשלום שכר לימוד במזומנים. השיטה הזאת יוצרת מצב בו, **מבלי לבדוק את מצבו הכלכלי של הסטודנט, מערך הסיוע מוצא את דרכו בעיקר אל אלה הזקוקים לו**, אם משום שאינם רוצים להיות תלויים בהוריהם ואם משום שהוריהם אינם מסוגלים לתמוך בהם. הם מוכיחים את הצורך שלהם במלגה ובהלוואה על ידי נכונותם לקבל על עצמם מחויבות חברתית והתחייבות כספית עתידית.

קשה לראות סיבה להתנגדות להסדר זה, הן מצד הממשלה והן מצד ארגוני הסטודנטים. **כמעט כולם יוצאים מרוויחים**: הממשלה ומערכת ההשכלה הגבוהה מקבלים תוספת הכנסה, סטודנטים נזקקים יכולים ללמוד ללא כל תשלום בתקופת לימודיהם, הילדים חניכי פר"ח זוכים בעזרה משמעותית, הסטודנטים מתוודעים לבעיות המצוקה ואפילו הבנקים "גוזרים קופון" על ידי מתן ההלוואות. **מי שישלם יותר הם "סטודנטים נצחיים"**, אקדמאים שחשקו בתואר נוסף, תלמידים מזדמנים הלומדים להנאתם כתחביב, תלמידים הנשלחים ללימודים על ידי מקום עבודה ובעיקר אותם סטודנטים שהפרוטה בניסם עד כדי כך שאינם מוכנים להצטרף לפר"ח או לקחת הלוואה. **אם כל אלה ישלמו עוד כמה אלפי שקלים לשנה ועל ידי כך יקטן סבסודם על ידי משלמי המסים, לא יקרה שום אסון**. שכר הלימוד האחיד והגבוה יותר ייצור גם מצב בו לימודי המדע וההנדסה, החשובים לתעשייה ולמשק, יסובסדו על ידי המדינה בעוד שתלמידי המשפטים והפילוסופיה ישלמו שכר לימוד "ריאלי" עם זכות לסבסוד אישי בדמות הלוואה ומלגת פר"ח.

הפתרון המוצע כאן חייב לקסום לכל פוליטיקאי, בין אם הוא מגדיר עצמו כ"חברתי" (פר"ח, הלוואות נוחות, מודעות סטודנטים לבעיות חברה, לימודים ללא תשלום) ובין אם הוא רואה הכול דרך משקפיים כלכליות (תוספת הכנסה למדינה, רוב הסטודנטים משלמים יותר, סבסוד מקצועות דרושים למשק, שכר לימוד "ריאלי" במדעי הרוח, החברה והמשפטים). כולם, לרבות מנהיגי הסטודנטים, יוכלו להכריז על ניצחונם. מי שינצח באמת יהיה ההיגיון.

אולי הפעם תחליט, סוף-סוף, הממשלה ללכת בדרך זו.